ЦIЕЙ ДАЬКЪАЛА ХИЛДА ШУН, ХЬАМСАРА КХАЛНАХ!

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера дениз ★ ШИНАРА, 8 МАРТ, 1988 ШУ. ★ № 29 (7532). ★ Мах 3 кап.

Тахан — Дунен халкъашта юкъера кхалнаьха ди

СОВЕТСКИ КХАЛНАХАГА

Деза кхалнах!

Советски Союза Коммунистически парте Центральни Комитета дег тIара даькъал дувц шо дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха денца — планета кхалнаьха интернациональни барт-цхьоагIон цIейца!

Е бIаьстен сийрда цIей кхалсагнана, социалистически Даьхен къахьегамхо, патриотка чIоаггIа лархIарца а езарца а хьалдиза да.

Революционни болама историе тIа, Советий Мехка къахьегама а тIема а биографе тIа цIеча мугIарашца дIаязъяьй вай сий долча мехкахой-кхалнаьха цIераш.

Сийлахь-боккхача Октябра, Ленина парте эггара хьалха ший кхела да, социально - экономически хувцамаш деча цхьатарра бокъо йола доакъашхо хила таро а реальни гаранти а еннай кхалсага, дешача, Iилме, культуре, паччахьалкхенна доал деча дакъа лаца таро луш бола шерра никъ хьабийллаб.

*Тахан, революционни перестрой*ка бехктокхамеча хана, парте XXVII съезда решенеш кхоачашъяра тIехьа латтача къовсаме хоадам беча этапе ший берригача лоархIамца тIаэц «кхалсага новкъосталца, цун уйланца, кхетамца мара чIоагIде йиш яц керда общество хьалъелга» яха Ленина дешаш.

Советски кхалнаьха къахьегама, салаIара хьалаш тоадара, чуIе фусамаш, школаш, берий бешамаш, яслеш, поликлиникаш хьалъяра, наьна а бера а унахцIено лораяра хадданза терко елга партеи паччахьалкхени социальни политика керттера лостамаш а, таханарча ден хьалхарча аргIагIара декхараш а хинна дIаэттад. Городашка, юрташка, предприятешка, нах бахача микрорайонашка болх беш йола женсоветаш профсоюзни организацешца цхьана ма хулла сихагIа хала, кулг кара къахьегалга дIадаккха, кхалнаха производственни а общественни а болх цIен-наьна декхарашца дикагIа тарбара эшаш дола хьалаш хьаде, оттаяь льготаш юкъейоалаяра тIахьожам лоаттабе, дукха бераш долча ноаноошта новкъостал де гIерта еза.

Социалистически общество массанахьа, масса долча даькъе тIехьа тетта йиш йоаца вахара норма санна лакха нравственность чIоагIъярца геттара чIоагIа хьашт долаш я. Цунна эш лакха культура, наха дIа-хьа леладу гIулакхаш цхьа лостам болаш хулилга, дезал чIоагIбар а. Цо берригa низ ма йоаггIа — дийша, унахцIена, хIама лохаш, коммунистически идеалех тешаши мутIахьеи йола тIехье хьалкхеяра тIаоз.

Уж деррига лоархIамегIдола экономически, социально - политически декхараш къоастадечара, общества духовни а нравственни а хьал кердадоаккхачара кхалсага лоархIам цхьаккха хIаманца хувца йиш йоацаш боккха ба.

ХIанз отташ латтача кердача дунен халкъашта юкъерча хьале машара тIехьа болча кхалнаьха-къовсамхой массови боламах кхы а чIоагIагIа низ хулаш латт. Советски кхалнаха адамле ядерни герз доацача дуненга дигара йола Советски программа кхоачашъеча дикка доккха дакъа юкъекхухь.

Деза кхалнах!

ЦIенача дег тIара шо унахцIена, иразе, дегаш гIоздаьнна хилар а, оаша къахьегаме, дешаре, творчестве, общественни балха толамаш дахар а лов тхона. ЧIоагIлулба шун дезалаш, хIаьта иштта шун цIеношка берий иразе оаз ма хадийла!

Сийле а хоастам а хилба советски кхалнаха!

Даькъала хийла дерригача дунен тIарча къахьегача кхалнаьха цхьоагIои барти!

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ ЦЕНТРАЛЬНИ КОМИТЕТ.

ЦIЕЙНА ХЕТАЯЬ ТОРЖЕСТВЕННИ СОБРАНЕШ

МОСКВА

Укх шера 5 марта Москве ССР Союза Доккхача театре хилар Дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха денна хетаяь партийни, советски, общественни организацей викалий торжественни собрани.

ТIоараш а тохаш тIайицар гулбеннараша новкъостий М. С. Горбачев, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, И. В. Капитонов.

Президиуме ба иштта СССР Лакхехьарча Совета Президиума а СССР Министрий Совета а Председателий заместителаш, министерствайн ведомствайн кулгалхой, партийни, советски, общественни организацей викалаш, военачальникаш, хьалхалатта болхлой-кхалнах, Iилман культуран деятелаш.

КПСС МГК секретара А. А. Низовцевас Iодийшар советски кхалнахага дола парте Центральни Комитета моаршала письмо, хIаьта из дIаьхдаь тIоараш тохаш гулбеннараша тIа а ийцар. Гулбеннарий цIерагIа цо доккха баркал аьлар КПСС Центральни Комитета советски кхалнаьха адресагIа цо моаршала дIайха дешаш аларах, цар къахьегама, социальни лоархIама боккха мах барах, Даьхен сийлахьча мехкарашта беркате болх баран салаIаран, иразеча наьнала мел эша хьалаш хьадеча КПСС ЦК-с, цун Политбюрос хадданза йоакхо ярах.

КПСС XXVII съездо оттадаь декхараш кхоачашдара тIехьарча къовсама лоархIамеча этапа чуденнад вай, аьлар доклад яьча ССОД президиума председатела В. В. Терешковас. Общества хIара членагара цо дIадех активность лакха хилар, кердача тайпара уйлаш яр, нравственность кердача боараме хилар. Тахан парте догдоах кхалнах кхы а чIоагIа инициатива йолаш хиларга, хьинар долаш, бехктокхаме болаш хиларга, перестройка декхараш кхоачашдара дукхагIа хоадам боллаш болх беш хиларга.

Советски кхалнахага моаршала дош оалаш къамаьл дир СССР халкъа артиста В. С. Лановойс.

Дегаш гIоздоахаш, бIаьстан цIей долча хана массаза а санна, декаш дар боккхагIбарашка луш дола къонача пионерийи школьникийи моаршал.

Къамаьлаш даьраша дош делар КПСС Центральни Комитета, ЦК Политбюрона, Советски правительствана кхалнаха, Москверча къахьегамхоша парте белгалъяь планаш кхоачашъяра низи хьинари кходергдац, хьинаре къахьегарца машара гIулакх чIоагIдергда, аьнна.

(ТАСС).

ГРОЗНЕ

Республикански театрально-концертни зале хилар Дунен халкъашта юкъерча кхалнаьха денна 8 Марта хетаяь торжественни собрани.

Собране президиуме — КПСС Нохч-ГIалгIай обкома хьалхара секретарь В. К. Фотеев, НГIАССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель Х. Х. Боков, парте обкома шоллагIа секретарь Д. Г. Завгаев, парте обкома секретараш В. А. Алехин, С. М. Беков, Е. В. Тумсоев, КПСС Грозненски горкома хьалхара секретарь В. А. Куценко, кхыбола республика а город Грознен а кулгалхой, тIема а къахьегама а ветеранаш, хьалхалатта къахьегамхой, Iилман культуран деятелаш.

Торжественни собрани хьайийллар КПСС Грозненски горкома секретара В. С. Масловас.

Парте горкома а горсовета исполкома а цIерагIа собране хиннарашка моаршал делар горисполкома председатела В. М. Шамардина.

Иштта гулбеннарашка дIайха моаршал луш къамаьлаш дир яздархочо С. Чахкиева, производственно-товарни контора къахьегама коллектива совета председатела В. Хангельдиева, СССР 50 шу дизара цIерагIча Грозненски химзавода парткома секретара В. Николаева, мехкдаьтта института студента И. Токаева, дукха бераш долча нанас, «Терек» яхача объединене болхлочо М. Омаевас, Нохч-ГIалгIай паччахьалкхен университета профессора В. Виноградова.

Гулбеннарашка дIайха моаршал кхайкадеш яр детсадерча берийи школьникийи выступленеш.

Дукха бераш долча ноанойн производстве хьалхалаттарийн группана дIаелар орденаши медалаши, хIаьта иштта НГIАССР Лакхехьарча Совета Президиума сийлен грамоташ. Уж царна дIаелар республика Лакхехьарча Совета Президиума председатела Х. Х. Бокова.

Торжественни собране дакъалоацаш хиннараштa концерт оттадир.

Хоам бу КПСС обкома пресс-центро

КЪАХЬЕГАМА СЕМЕСТР-88

ДIадахача шера республика студенчески отрядаша гIишлош хьалъеча 3,5 миллион сома маьха капиталовложени караерзаяьй, 11 миллион сома маьха юртбоахама продукци чу а ийца, чакх а яьккха, ехкай. Юрташкарча школашта, культура цIеношта, деша даха ха йоацача берий учреждeнешта, хIаьта иштта, Сийлахь - боккхача Даймехка тIема инвалидий дезалашта, бIухошта - интернационалисташта новкъостал даьд. «Студенчески отрядаш — берашта» яха операци чакхйоаккхача хана берий цIеношта «Москвич» яха ши автомобиль ийцай. Алапица луш къахьегача деношка 40 эзар гаргга сом ахча даькхад, из Советски машара фонден В. И. Ленина цIерагIча Берий фонден дIахьожадаьд.

Уж а кхыйола а факташ йийцар дIадахача шерара къахьегама семестра итогаштеи республикански гIишлон отряда 1988 шера хьалхашка латтача декхарашта хетаяь КПСС обкоме хиннача совещане. Цу дешаех йола дукха проблемаш ювцача дакъа лаьцар парте обкома, ВЛКСМ обкома бехктокхамерча болхлоша, республика Госагропрома, дешара заведеней, студенчески отрядий штаба викалаша.

Белгалдаьккхад, хIанзе а къахьегама семестра-88 чIоаггIа кийчо е эшаш хилар. Отрядаш вIашагIйохкара реальни планаш увттае, командни звеньяш хьахаржара а дIаувттаяра а уйла е еза, студенчески отрядий бIухошта техника кхерамзлен бокъонаш Iомаелга вIаштIехьдаккха деза, шоай ханнахьа лагераштa паспортизаци е йоагIа. Къаьстта чIоагIа теркам тIаахийта беза хIанз вай долча дукха йоацача специализированни а Iилма - производственни а отрядаш вIашагIйохкара. Из дара йоккха таронаш я Грозненски мехкдаьтта института, цхьабакъда, цига хIанз а студенчески проектно - конструкторски бюро базе цхьа Iилма - производственни отряд мара вIашагIъеллаяц. Нохч - ГIалгIай госуниверситете укх шера духхьал археологически балхаш мара дергдоацаш исторически факультетера студентех отряд вIашагIйолла лаьрхIад. Вузе тохкаш я географически факультета базе «Экологи» яха отряд вIашагIйоллара йола таро.

Къахьегама семестр кийчъеча а чакхйоаккхача а чIоагIа лоархIаме да цунца хьашт долча организацеша деш дар. Ханнахьа цу гIулакхе эшаргбола студенташ къоастабе, балхий реальни боарамаши ханаши белгалъяха, отрядий специфика дикагIа товш йола къахьегам вIаштIехьбаккхарен алапи даларен прогрессивни формаш къоастае еза. Студентий балха материальни а, моральни а стимулировани елга лакхдара, луш бола кхача тоабара, кхыдола бытови дешаш къестадара долча де дезарий комплекс оттае еза, иштта пайдане хургдар студенчески отрядаша аьхки болх бергболча боахамий, предприятей кулгалхошца республикански семинар чакхъяьккхача а.

Теркам тIаозаш я студенчески лагерашка квалифицированни медицински новкъостал дара районни больницей лораш хьежабара практика. Республика культура министерства шефски концерташ вIаштIехьдоахача шоашкара хьинар гойта деза. Аьхки Карельски АССР-ра, Красноярски краяра, Омски областера студенчески отрядаш яхка мегаш хилар теркал а деш, совещане доакъашхоша белгалдаьккхар, концертни программашта къаман ансамблеи фольклорни группайи выступленеш юкъекхухьалга, мехка кхыча регионашкара студенташта салоIача деношка республика истореца ювзаенна белгала моттигаш йовзийталга вIаштIехьдоккхалга.

ЛАЬРХIАР КХОАЧАШДУ

Ши шу хьалха Сунженски района, XX партсъезда цIерагIча колхозо холмогорски фух дола 200 шинар ийцар. Цо аьттув белар Iул тоаделга дIададоладе а кIезига шура луш дола доахан дIадаха а.

Къаьстта дика лел № 1 йолча шурий - товарни фермера гIулакхаш. Цига кулгалхо волаш къахьегаш ва йоккха опыт йола специалист А. С. Кухно. Цхьа шу дIададац из керте латтача коллективо ший декхараш тIехкхоачаш ца деш. Масала, соахка цо паччахьалкхенга йоахка езар 257 тонн шура яр, хIаьта ехкар 72 тонн дукхагIа хилар. Из дарца планаш кхоачашъяь ца Iеш, социалистически декхарех а дика лоархIабир укхазара хьайбаш леладераш.

Сево новкъостал дир из толам баккха? Эггара хьалха фермера болх ма боаггIара вIаштIехьбаккхаро, къахьегача наьха хьашташ кулгалхоша дикагIа кхетадаро. Масала, ферме шин сменагIа бу хIанз болх. ХьалхагIа дIаьхача дийнахьа къахьийгача чIоаггIа кIаьдлора доаркаш, цамогаш хулар.

ДIабахача шин бетта ткъо процент гаргга йоагIачул дукхагIа яьккхай ферме шура. Из деча доккха дакъа юкъедихьад дояркаша З. Сигаурес, А. Амриевас, йижараша М., А. ХаритовгIар, бежа Iуша А. Четверикова, В. Тищенкос, кхычар.

МИШТА КХОАЧАШДУ ДЕКХАРАШ

ТАРОНАШ ЛЕХАШ ХИЛЧА...

Доккхийн бехктокхамен декхараш да пятилетка кхоалагIча шера «Назрановский» совхоза Наьсар - Кертерча отделене шурий - товарни ферма хьайбаш леладерашта хьалхашка латтараш. 800 тонн шура я цар планагIа паччахьалкхенга йохка езаш яр. ХIаьта укх хьалхарча квартале паччахьалкхенна цар дIаяла езар 167 тонн я.

ТIаккха мишта дIахьош ба ферме уж декхараш кхоачашдара болх? Юххьанца денз ер шу Iалаьмате дина дIадола а даь, ерригa шоай таронаш оарцагIа а яьха, из болх тIехдика дIахьош ба укхаза. Из иштта хилара тешал ду укх тайпарча цифраша: квартальни планагIа дIабахача шин бетта цу коллективо паччахьалкхенга ехка шура 134 тонн я. Цул совгIа, ер бутт чакхбоалаш 70 тонн из продукци кхы тIа йохка яла лерхIаш а ба уж.

Белгалдаккха доагIа, ферма къахьегамхоша дIадаха шу а лакхача хьокхамашца чакхдаьккха хилар. Масала, планагIа 705 тонн йоагIаш хиннача, 780 тонн хилар цар паччахьалкхенга ехка шура. ХIаьта, план 1500 хиннача, юкъера лаьрхIача хIара Iаттагара укхаза яьккха шура 2770 килограмм хилар.

Гуш да, ферма хьайбаш леладерашта дика гIулакхаш карагIдийнна хилар. Цхьабакъда, цох кхоачам баь Iе дага бац уж. 2517 килограмм план йолча, укх шера юкъера лаьрхIача цхьан Iаттагара цар яккха лаьрхIа шура 2900 килограмм я. Уж декхараш толамца шоай кхоачаш хургхиларах дегаш тийша а ба уж.

— Аз кхетадечогIа, кхоачаш хинна а ца Iеш, тIехкхоачаш а хила деза тха уж, — йоах ферма бригадира Лолахоев Iасолта. — Духхьал тхоай болх хьабича доалаш да-кх тхо, цхьа хIама дац укхаза оаха са даа дезаш. Доакъара а, иштта, кхы дIахо мел эшачун а, кхоачам болаш ба шортта. ТIаккха сена сагота хила деза тха?

Мишта вIаштIехьдаьннад ферма коллектива уж тайпа лакха къахьегама толамаш даха? Цу хаттара ферма кулгалхочо денна жоп иштта дар:

— Цкъа-дале, Iан замалахьа тхоашта эшаргдолчун — аьхки оарцагIдовл тхо, хIаьта, аьхки эшаргдар—Iай лох оаха. ШозлагI-дале, чIоагIа я тха къахьегама дисциплина а. Цхьа болхло вац тха йоккхача ферме балхах къехкаш а. ЦаI санна, тIатеIIа болх хьабеш ба берригаш а. Кхы къайле яц укхаза из мара.

ДукхагIа болча хьайбаш болеладераша яхачогIа, боккха теркам ба укхаза боахама кулгалхоша тIалоаттабер. Цхьа болхло витац доагIа хьашташ кхоачаш ца деш. Масала, планал совгIа 200 килограмм шура яьккхача дояркана 15 сом ахча лу алапел совгIа, 250 яьккхачунна — 20 сом лу. ХIаьта, хIанз укх сахьате юкъера лаьрхIача дояркаша цхьан бетта эца алапи 225 сомал кIезигагIа хилац. Цул совгIа, шу чакх массаза дала, цхьацца тонн кIа, пхиппа бIаь килограмм коартолаш, 0,3 га хьажкIаш, иштта кхы эша продукташ лу ферма хIара болхлочоа.

ЦIаккха мелъялийтаяц ферме социалистически яхь. Ди тIехьа шерагIа яржаш латт из коллективе. Лелаю, алийта а доацаш, цIенхаштта дIахьош да укхаза из гIулакх. ХIаьта, ховш ма хиллара, цу гIулакхо а, боккха аьттув хулийт балха лакха толамаш дахара. Цу деша маIан дика кхетадеш ба ферма къахьегамхой.

ЦIераш яха безам ба социалистически яхье. даим хьалхале а лелаеш, шоай декхараш гаьнна тIехкхоачаш а деш хьабоагIача хьайбаш леладерий. Уж ба дояркаш Темирханова Маржан, Сагова Марем, Солтамакова Хадишат, Iаьсий леладеш бола Газгиреева ШариIат, Костоева Хьава, бежа Iуй Баркинхоев Аюп, Добриев Мухьмад, Шанхоев Салман, кхыбараш. Царна юкъе а, къаьстта белгалъяккха йоагIа доярка Темирханова Маржан. Пхи эзар совгIа килограмм хилар дIадахача шера хIара Iаттагара цо яьккха шура.

Укх тIехьарча хана дикка эргадаьннад ферме хьайбаш леладерашта экономически кхетам балара гIулакх а. Цу деша хетадаь дешараш хул укхаза хIара пIаьраска дийнахьа. Боахама керттерча специалисташа дIадовзийтад ферма болхлошта дIахо йодача хана боахам кхы тIа а дегIабоалабара пайдане хургдола тайп-тайпара наькъаш, дIакхетабу уж царна шоашта цох хьабаргболча пайдах а. Цудухьа, укхазара хIара къахьегамхо шаьра ховш ва ше хьадер фуди цох шийна хьакхоачаргдари.

ЙоагIача бесса вIаштIехьа яьккхай укхаза гойтара агитаци а. Ала хIама доацаш, хоза кийчъяьй цIе уголок. Мел эшар долаш да цу чу. Лоацца аьлча, болх бе а салоIа а таронаш йолаш я ферме.

М. МУТАЛИЕВ,
тха соб. корр.

БАРТ, ИРАЗ, АЬТТУВ ХИЛБА ШУН!

Назрановски ГI. Ахриева цIерагIча «Электроинструмент» заводе болх беш кIезига бац кагий нахи мехкарийи. ХIара цехе хIана яц аьнна вIашагIъехкай укхаза комсомольско-кагирхой коллективаш. Комсомола комитета, цехови комсомольски организацеша кулгал а деш, хьинаре кхоачашду цар шоашта хьалхашка латта доккхий декхараш, балха тIа къаьгга масал лу гонахьбараште. Шоайла а шерра социалистически яхье яьннай уж коллективаш. Кхохкабенна латтача цу къахьегама къовсаме дикагIчарех лоархIаш я Плиева Люба керте латташ яр.

СУРТА ТIА: шоай балхах дагабоалаш латт. КМК членаш (аьрдехьара аьттехьа) М. Мальсагова, Л. Плиева, бригадир), П. Султыгова, Х. Камурзоева, I. Абадиева, Л. Евлоева, Х. Цолоева.

Р. АУШЕВА сурт.

ИРАЗЕ НИКЪ

Московски пачхаьалкхен университета цхьан йоккхача аудиторе профсоюзий II-гIа съезд яр чакхйоалаш. Аудитори хьалйизза болча наха юкъе яр Мальсагова Марьям Хазбулатовна, хьехархо.

Дукха шераш дIаихад цу хана денз, вахар хувцаденнад, эргадаьннад. ХIанз дукха ух вай республикера викалаш мехка тайп-тайпарча форумашка. Бакъда, Марьям Хазбулатовнайна шийх иштта тешам беннa, ше цига яхийтар цIаккха а дицлац.

Сийлахь-боккхача Октябра маьлха зIанараш вай мехка яьржача, дешар-йоазув Iомаде, довза лайра лоалла лаьттача къамашта а. Цхьабакъда, лоаман кхалнаха атта каракхоачаш хIама дацар из. ЧIоагIа бар, пачхаьа низои дина Iадаташеи адамий уйлашта шолханенца тIалоаттабаь Iоткъам. Цунна кIалхарвала иштта атта дацар.

Революце идеяш дика кхетаеш, цо деннача сийрдача вахара мах бовзаш бараш дукха бар гIалгIашта юкъе а. Царех вар прогрессивни уйла йолаш хинна Марьяма да — Кодзоев Хазбулат а. «Наха фу аргда хьоагI?» яхача цIагIарча наьха уйлан жоп луш, цо аьлар: «Дикачох, хозачох, гIозале яхьаш долчох цхьанне а ала хIама дац, хIанз оале а, тIехьагIа кхетадергда шоаш нийса боацалга. ТIаккха дешарца мара уж деррига дика хIамаш хьахила йиш яц. Марьям деша гIоргья», — аьнна.

Марьям яха а яхар деша. ЦIенача фега сатессача унахочо фо чуувзаш санна дешара тIатеIар, Iилмаш довза гIертар лоаман йиIиг, массадолчун зем бора. Школа йистеькхача хьехархо хила лаьрхIар цо. Марьяма дика ховра цу халача хана мехка, къаьстта лоаман наха хьехархой мел чIоагIа эшаш ба. Орджоникидзевски педагогически институте деша йода из. Цига ше дешаш йолаш а цIаккха цун дагара дIададалац мехка образовани дегIайоалаеча дизза дакъа лаца дезаш ше хилар. Дика дешаш из институт чакх а яьккхе, биолог хул йоIах. Мальсагова Марьям Хасбулатовнай вахара а педагогически балха а наькъаш дIаьхеи тайп-тайпареи да—Къулбаседа Кавказера гаьнача Казахстане, юха а яьча мехка гIолла чакхдоал уж. Цо хьийхад эрсий, хIирий, гIалгIай, казахий, украинций, нохчий, кхыдолча къамий бераште. Бакъда, цун вахаре даим къулба а хинна, лаьттад цаI — советски хьисапера, ленински мировоззрени йолаш бола, даьхен бизза патриоташи интернационалисташи хьалкхебелга, царна коммунистически кхетам лулга.

Дешархой сакхетам, знанеш лакхъярца цхьана ше а идейно-политически дегIаихай Мальсагова. ХIаьта цу дерригне а ларде иллар къахьегам ба. ЦIаккха кIаьд а ца луш, дог а ца эккхаш хинна боккха къахьегам.

«Учитель Казахстана» яхача газета тIа цун къахьегам белгалбоаккхаш яздаьд: «БIарг хьест Талды-Кургански области Карабулакерча № 1 йолча юкъерча школа ботаника хьехархо Марьям Хазбулатовна Кодзоева (из цун хьалха хинна тайпан цIи я) санна болча кхалнаха. Цу аьсалча, хьаьналча къахьегамхочо укх 25 шер ший беррига низ, опыт, знанеш кхо ца еш дIалу беращта коммунистически кхетам балара. Ботаника даькъе тIехдика практически хьокхамаш дахарагIа Марьям Хазбулатовна ший «юннаташца» цхьана Москверча Ерригсоюзни юртбоахама выставке яхийтар 1956 шера аьхки».

ОЧЕРК

Лакхехьа ювца ха я Марьям Хазбулатовна дуккха а сатийсачул тIехьагIа, юххера школе кхаьчар. Халкъа образоване Петропавловски районни отдела инспекторалла ше болх баьча итт шера цIаккха а школа, бераш дагара дIададалацар цунна. Из бакъдеш да цу райОНО-ра цунна еннача производственни характеристика тIара ер мугIараш: «Ше болх беча юкъа новкъоста Мальсаговас цIенхашттаи уйла еши къестаду деррига дешаш, хьехархошта, къаьстта къоначарна, доккха методически новкъостал ду. Школацара бувзам цIаккха а хийра балийтац».

Маярра йола энтузиаст, ше каралаьцача гIулакха йизза говзанч йолча Марьям Хазбулатовнас ше школе кхаьчача хьалхарча деношка денз дIаболабир дешархошта къахьегама кхетам балара болх. Школен опытни участкана кулгал делга а дегагIозаца тIаийцар цо. Дукха къахьегам тIабахийтар къаьнара толамаш чIоагIдаь дIаоттадараи кердадараш дахараи тIехьа. БIаьсти йоаллашехьа а керда опыташ е, керда культураш дIайогIа йолайир участке.

КIаьд ца луш, тIера а ца боалаш, хьехархочо а дешархоша а къахьегаро толам баккхийтар. ЦIаккха а ца хинна хьувкъам чуийцар юннаташа: хIара гектара тIара 80 центнер хьажкIаши, цхьан шера ши хьувкъам а боаккхаш, гектара тIара 600 центнер кабуци. Кирова цIерагIча колхозо баькхача хьувкъамца нийсбича, дуккха а тIех бар дешархой бар.

Цхьаккха а каьхаташ, дешархошта кхетам лу яхаш дола даьсса хабараш дацар укхаза хиннараш. Дийнача нахацара, къонача дегашцар дийна бувзам бар. Цудухьа Марьям Хазбулатовнай дешархой массехказза районни а областной а юртбоахама выставкай доакъашхой хилар. ХIара шера дегIаухар дешара-опытни участко беш бола пайда. 1956 шера 10400 сомага кхаьчар из.

Миччахьа а юртбоахама культураш дегIайоалаярах лаьца шоашта хезар хьаала сихонца боагIар дешархой шоашта дукхаеза хьехархо а хьехамча а йолча, цу сахьате цу хьакъехьа решени тIаэцар берига юннаташ хьагул а бий, тIаккха дIаболабора керттера болх.

Марьям Хазбулатовнас кулгал мел даьча шерашка школен коара опытни участок дешара, дешархой къахьегама юртбоахама навыкаш хьахилара маярра йола лард а хинна лаьттар. Ше хьехаш дола предмет алхха Iалама, вахара гаргадигара, цун царцара бувзам чIоагIбара шийна мел могар деш хьаенай Мальсагова массаза а.

Дикадар дIадоладеча юхьиге отташ, адамий барт беш, вIашкаувзаш хиннай цун оамал даим. Иштта дар г. Грозне лоаман кхалнаха лаьрхIа «Горянка» яха интернат хьаеллаш а. Ший балха новкъосташца цхьана интернат хьалъе йолаелча денз хьинаре дакъа лоацаш хилар Марьям Хазбулатовна.

— Интернат хьалъяь даьлар тхо, цхьабакъда, яьсса латташ тоъал ха яьккхар. Вай Казахстанера цIадаьхка ха ма ярий из, шоай йиIигаш дукхагIболча вайнаха деша ахийтацар, гаьнарча городе бахийта хIаьта а раьза бацар. Кхы де хIама а доацаш, школашка деше ягIаш йола сай гаргарча наьха йиIигаш хьа а йоалаяь, интернате деша Iоховшайир аз, — яхаш дувц Мальсаговас.

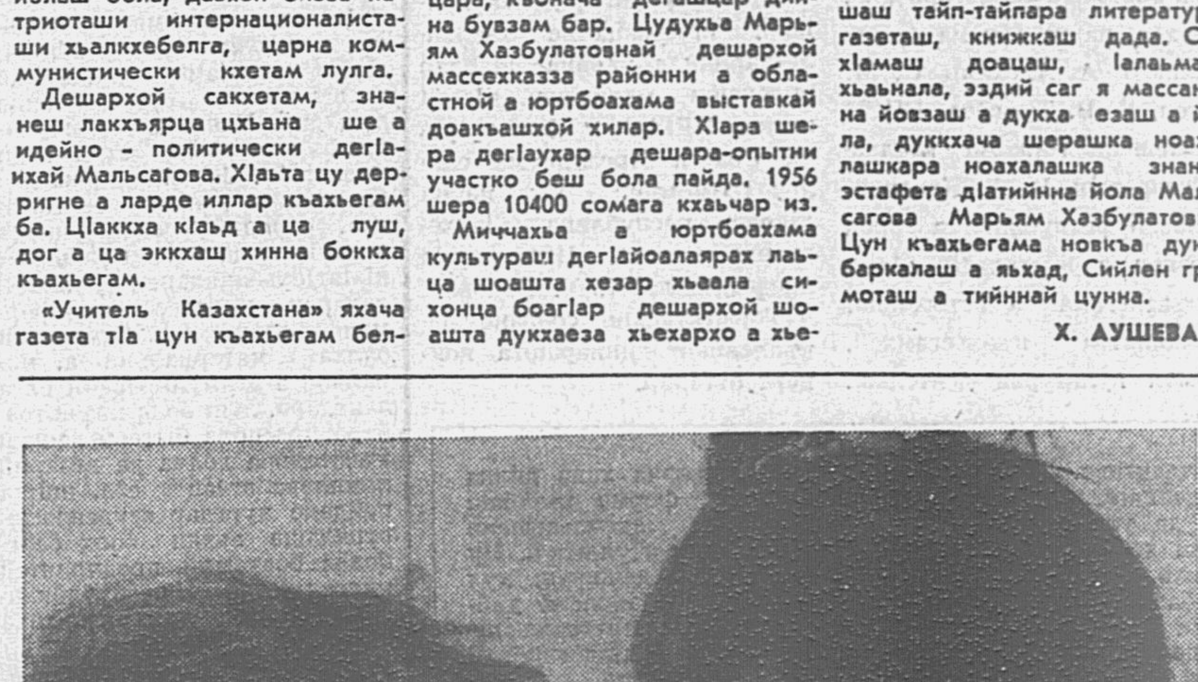
Нохчийи гIалгIайи бахача юрташка а ухаш, даьшка-ноаношка дехар а деш, хьакхувлар цо йиIигаш интернате. Цкъа Назрановски районе а яха, 40 йиIиг а йоалаеш, ера Марьям Хазбулатовна. Иштта вIашагIъеллар интернат. Цу интернате дийшача йиIигех хIанз вай халкъа боахаме диззa дакъа а лоацаш нах хиннаб.

Духхьал балха тIа толамаш даьха Iийнаяц Марьям Хазбулатовна. Цо дика дезал хьалкхебаьб. Цхьа воI — Руслан Нохч-ГIалгIай пачхаьалкхен института машиноведени кафедра заведующи ва хIанз. ХIаьта массанена а дика вовзаш, къаьстта наьсархошта вицлургвоацаш ва эггара хьалха Назране «Электроинструмент» завод Iоюллаш дакъа лаьца а цун кулгалхо хинна а Мальсагов Арсамака Арсамак.

Дуккха вIийй бераш а да Марьям Хазбулатовнай. Даим цунца да уж, даьнана чIоагIа дукха еза царна. ХIаьта даьнана хиларал совгIа, царна а хьехархо я из говзал шиӣ цIийца йола Нохч-ГIалгIай АССР заслуженни хьехархо Мальсагова.

Марьям Хазбулатовна йолча чуваьлча знаней хьаста тIа нийсвелча санна хет. Цун дивана тIа гобаьккха, даим дешаш тайп-тайпара литература, газеташ, книжкаш дада. Сов хIамаш доацаш, Iалаьмате хьаьнала, эздий саг я массанена йовзаш а дукха езаш а йола, дуккхача шерашка ноахалашкара ноахалашка знаней эстафета дIатийнна йола Мальсагова Марьям Хазбулатовна. Цун къахьегама новкъа дукха баркалаш а яьхад, Сийлен грамоташ а тийннай цунна.

Х. АУШЕВА.

Иразе нанал (Чехословаки). ЧТК—ТАСС сурт.

ДАЬХЕ ЛОРАЯЬРАШ

МаIача наха нийсса хало, бала лайнаб советски кхалнаха Сийлахь-боккха Даймехка тIом лаьттача шерашка. МаIача наха санна къонахчали денали гойтад цар тIема тIа а, боча кулг хьекхаш теьй доарахой човнаш госпиталашка, кIаьдбалар фуд ца ховш къахьийгад тыле...

Тахан ветеранаш оал царех, ишта аьлча, уж къабелча санна хет цхьаболчарна, бакъда, ветеранаш къалац. Тха лоацца дувцараш а хургда Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа дакъалаьцача массехк кхалсагах. Цар хьинаре къахьег тахан перестройка еза.

Сатем боаца саг

Ер 17-гIа шу да Карабулакски химреагентий заводе Евдощенко Тамара Гавриловнас къахьега. Шиӣ тайпара кхел йола кхалсаг я из. Барайтта шу кхоачаш даьннадацар Тамара Гавриловнай 1943 шера шиӣ лоIамагIа фронте йодача хана. Вай эскаро гаьнна малхбузенгахьа лехкаш бар фашистски гIаьрахой. Цу ханна тIема наькъашка дукха транспорт хиларах чIоагIа эшаш бар регулировщикаш. Цудухьа мугIарера йолча Тамарас а из говзал караерзайир.

ТIема наькъашка вайзар цунна Нохч-ГIалгIайченера Михаил Евдощенко, автоорота комсорг. ТIом йистебаьлча шоай вахар вIаши хеттар цу шинне. Цул тIехьагIа Карабулаке баха хьабаьхкар.

...Дикка ха я Евдощенко Тамара Гавриловнай салаIа бокъо йола. Бакъда, сатем яхар фуд хац, тIах аьнна йолча цу кхалсага.

«Баркал хьона, са йиIиг!»

Кхыметтел гIанахь а тIехьа духьалъухар цунна йоккхача саготонах хьалдиза, чукхийтта бIаргаш. Танка чу чIоаггIа воагавеш човнаш хинна танкист Прокопенко Владимир хьаваргва, аьнна, сага моттацар. Цудухьа изоляторе уллар из. Нина (цу хана Грекова хIаьтта госпитале балха ена къона медицински йиша) хIара дийнахьа йоагIар цун човнаш ехка, даа хIама дахьаш. Цунна чIоагIа ловра доарахо Iоажало ца вахьар. Цудухьа хозача дешаца, деш долча гIулакхаца, тохача кулгаца цун бала мел бе гIертар из. Тамаш хьа а хилар! Дукха ха ялалехьа медйиший новкъосталца когаш даха «Iомалуш» вар танкист...

Каст-каста Нинай цIерагIа письмош ухар госпитале бIухочунгара Прокопенкогара. «Баркал хьона, са йиIиг» аьле дIадолалора уж.

Сивко Нина Григорьевна тIем тIа яхар 1943 шера август бетта. ТIом хьалехьа денз яр из медицински говзал йолаш. Воронеж, Харьков, Винница, Румыне кхаччалца — иштта ба цун тIема никъ. Новкъосташа из хержаяр госпитала комсомольски организаце секретаралла.

Малхбузен Украина бахьан тIемаш латтача хана сатийна яцар тыле. Цкъа хоам кхаьчар лоалахарча госпитале украинций-националистий банда човнаш хинна доарахой урсаш хьекхаш боабаьб, аьнна. Комсомольцаша дежурство вIашагIъеллар госпитале. Иштта цхьан бус къайлагIа дола тIема хоамаш мостагIашка рацеца гIолла дIателаш хинна шпион лаьцар цар подвала чура.

ХIанз Карабулакерча медсанчасте болх беш я Сивко Нина Григорьевна. 35 шу дизад цо клинически лаборант йолаш къахьега. Шиӣ болх дукха беза цунна.

Дикача наькъ тIа хилда!

Коломыцева Елена Ивановна хIанз а каст-каста сигаленгахьа хьож самолетий тата хезача. БIарга къайла яллалца царна тIехьахьежаш латташ хул из. Цу ханна шиӣ къона ха, тIема шераш дагаух цунна...

1942 шера сентябрь бетта Сунженски района Ассинская яхача станицана юхе латтар цIи хеза кхалнаьха авиаполк, цунна гаьна йоаццаш Нестеровская яхача станице яр йиьлагIа воздушни арми.

Аэродрома гIулакхаш деча батальоне яр Елена Ивановна болх беш. Хаоттама сводка а увттаеш цул тIехьагIа из аэродроме дIакхухьийтар цо.

Из болх дика бовзаш яр из. 1938 шера денз шийна дукха езаеннача говзалах къахьега дийзадар цун. Авиаполкаца еррига Къулбаседа Кавказе гIолла чакхъяьлар из. 1945 шера ноябрь бетта цIайийрзар ефрейтор Коломыцева. Турпалал гойта вIаштIехьдаланзар цун, бакъда, моастагI вохавара вай авиацена цо даь гIо кIезига дац.

Октябра ханара саг я Елена Ивановна. 34 шера метеоролога болх баьб цо. ТIемеи къахьегамеи ветеран тахан а салаIа тугаш яц. Из Карабулакерча Госстрахе къахьегаш я, наха шийна мога пайда беш.

А. СИНЧИНОВ,
тха штате воаца корр.

Духхьал цхьан вай республике яйза ца Iеш, мехка дуккхача моттигашка бахача наха йовзаш я Серноводскерча «Асса» яхача санаторе болх беш йола Мишнева Валентина Михайловна, из хьинар доля кхалсаг я хиң кIала массаж яра медсестра-массажистка. Из болх цо бу кхо шу да, хIаьта еррига цун къахьегама стаж-м ткъаь итт шерал тIехъяьннай. 1958 шера денз къахьег цо курорте, хIаьта массажисткалла балха яххалца санаторни берий беша-яслей заведующи хиннай из.

Валентина Михайловнай вахаре ши белгало я. Цкъа-дале, цун къахьегама книжка тIа даьр цхьа йоазув мара дац — из санаторе балха хьаэцар. ХIаьта, шозлагI-дале, цун йоIо Иринас наьна лерагIа дIадоладаьд шиӣ вахар. Массехк шу хьалха Грозненски медучилища йисте а яьккха, хIанз городе Пятигорске «Хьаст» яхача санаторе къахьегаш я из, хIанз шиӣ нанас беш бола болх беш. ХьоашалгIа цIаеча дукха да цун наьнаца шоай балхах дувца, дагаяла, опыт а кулгговзал а дIа-хьа эца.

СУРТА ТIА: В. Мишнева шиӣ йиIий воIаца Генайца.

Р. АУШЕВА сурт.

ТХА ПОСЕЛКЕРА КХАЛНАХ

Йоккха бокъо еннай кхалнаха Советий Iаьдало. МаIача сага нийсса лоархI уж вай Конституце. Шоашта еннача бокъоний хам а беш, шоай декхараш дизза кхоачаш а ду цар.

Тха Гикало цIерагIча поселке дукха ба дог цIена а хьинаре а къахьегарца цIихеза кхалнах. Тха «Тепличный» совхозе болх беча наххах 80 процентал дукхагIбараш кхалнах ба. Цунга хьежжа цу боахамо шерагара шерга доахача толамех доккхагIдола дакъа лоац кхалнаха.

Совхозе а поселке а дика бовзаш ба цIена къахьегаш хьабоагIа Какаева Аружи, Авторханова Хавсат, Садулаева Зина, Сулейманова Яха, Цунцаева Тамуса.

Къонача кхалнаьха хьехамчаш бола звеньевой, Къахьегама Сийлен кхоалагIча степена орден лелаю Сусурова Наурсет, КПСС член, Гикаловски юрта Совета депутат йола Заурбекова Тамара наха сий деш кхалнах ба. Къонача кхалнаха дезадолийт цар юртара вахар а къахьегам а.

ХIаьта къаьстта дош ала доагIа совхозе из цаI мара механизатор кхалсаг йоацача Истомулова Яхех. Цо маIача нахал тIехьа ца юсаш, массаза а кхоачаши тIеххкхоачаши ю задани.

Шурий-товарни ферме ба шоай гIулакх дика довзаш а дезаш а бола кхалнах. Дандиева Курбикас ше лелабеча хIара Iаттагара лоархIаш кхо эзар килограмм шура яьккхай. Ше дуккхача берий нана йоллаше а, цо кхычарна хьокхаме къахьег. Хьаьнала къахьегарах цунна правительственни массехк совгIат деннад.

Цунца цхьана болх беш ба дояркаш кхоалагIча степена Къахьегама Сийлен орден лелаю Сираждинова Байсари, Нохч-ГIалгIай АССР Заслуженни животновод Магомадова Зарбат. Царех хIаране массаза тIеххкхоачашъю план а тIаийца декхар а.

Шийна боккхагIчар ду хьехар а царгара хьокхам а хьаэцаш болх беш я комсомолка, Грозненски районни Совета депутат Хакимова Луиза. Цо социалистически яхье толамаш доах. Дика къахьегарахи общественни вахаре дакъа лацарахи «За трудовую доблесть» яха медаль еннай цунна.

Хьайбай боахамера кхалнах бувцача, хьоа ца еш йита йиш яц Iаьсий леладеш йола Дадашева ТIаус. Ше хьалкхедеча къонача доахах хIаранена дийнахь-бус юккъера лаьрхIача 817 грамм дулх тIаккхетийт цо, норма 600 грамм йолаш. Иштта дика ювца йоагIаш я Iаьсий леладер Дадашева Зухра а.

Совхоза иштта башха дика кхалнах бувцача дош ала доагIа цар къахьегам дика вIаштIехьбаккха, болх бе цар безам оттаргболаш кхетам бала, царна эшачун йоакхо е ховш йолча совхоза директорах Амаева Зулай Накмановнах. Мехка Кхачан программа кхоачашъеча доккхагIа дакъа лацара, перестройка чакхъяккхара тIаерзаю цо совхоза коллектив. Цудухьа толамаш а доах болхлоша.

С.-М. ЯСУЕВ,
тха штате воаца корр.

КХАЛНАЬХА СОВЕТАШ БОЛХ БЕШ Я

Шоай керда вахар хIанз юхадIадоладеш мара яц женсоветаш, уж хьахилара новкъа чоалхане хIамаш дукха да, цудухьа уйла е, керда дар лаха деза.

Назранерча районни женсовето шиӣ болх дIаболабаьб кхалнаьха советий активисткаша шоай теркам тIаахийта беза керттера, халагIа йола моттигаш къоаста а еш. Тха балха лостамех цаI ба — болх беш болча кхалнаьха къахьегамеи бытеи хьалаш тоаделга, цар духовнии культурнии тайп-тайпара хьашташ кхоачашделга.

Проблемаш кIезига Iайнаяц. Районе дукха кхалнах ба халача физически балха боахкаш, къаьстта юрта боахаме. Кирпишк еча заводе, мельзаводе унахцIенон зенерча хьалашка болх беш бараш а ба. Боахамий кулгалхошкара цу хьакъехьа доаггIар хьадеха бокъо я женсоветий.

Женсоветаша эггара хьалха йоакхо е езараш дезал ба, къаьстта дукха бераш дараши къонабараши. Кхоъ е дукхагIа бераш долча дезалашта чубаха моттиг пархIатагIа хулийтилга, бераш дошкольни учрежденешка аргIа а йоацаш дIаэцалга, цIагIа телефонаш оттаелга, кхыдола льготаш еннай. ХIаьта уж льготаш каьхата тIа а ца юташ, нахага дIакхачийтара женсоветий дуккхадар де йиш я.

Кхыйолча моттигашка санна шиӣ тайпара халонаши проблемаши я Назрановски районе а. Царех цаI да коргта бохабу малараш мелалген наркомании яьржа хилар. Уж гIулакхаш леладеращца а, царех шоашта пайда а беш уж йохкача спекулянташца а къовсам лоаттабе беза, дезале нийса кхетам баларца цхьана. ХIаьта цу даькъе а доккха дакъа кхоач кхалсагага-наьнага.

Цхьаккха а шеко яц тахан, вай хана женсоветаш эшаш хилара. Царна партийни кулгалделга а нийса лоархIаш да, бакъда дувцаш дар кхыдар да: женсоветаша кхыйола общественни организацешта дублировани ергйий-хьоагI яхалга.

Цу организацеша вай вахара деррига доакъош чулоаце а, кIезига яц, массарел а дикагIа кхалнаха увттаеш а къестаеш а йола проблемаши дешаши.

Масала, тика е ремонт еча мастерске во болх беш хилча, цхьаццабола гражданаш леткъалга теркал а дац цхьайолча хана. ХIаьта цхьаккхе цIен-нанас торгови точкана е быта службана цIенхаштта анализ ергьяц. Цкъа-дале, цун ха а яц, шозлагIа-дале, цу моттигий болхлоша мел теркалъергья а хов цунна.

Амма женсовета викал микрорайона беррига кхалнаьха цIерагIа хьаеча, цунга ладувгIаргда, хIана аьлча общественни уйла хьае низ хинна Iац женсовета, цун бокъо я дош района партийни кулгалхошта, райсовета исполнительни комитета хьалхашка оттаде.

Дуккха хIамаш да моттигерча женсоветага дулургдолаш: малар юкъе доацаш хьоалчагIа дара, дошо юбилейш яра, дикагIбола цIен-ноанойн цIен-дайи конкурсаш чакхъяхара сценареш увттае еза, вай вахара массайолча миIингашка дакъа лаца декхарийла я женсоветаш.

Женсоветаша, вай лакхехьа маалара дублировани ергьяц кхыйолча общественни организацешта, цар шоаш функцеш а, дуккха дола дешаш шоай тайпара къеста а ду цар. Духхьал кхалнаьха хьашташ теркалдий Iац уж.

Кхалнаьха советий керттерча функцеех цаI кхетам лулга я. Цар атта боаца къахьегам тIаберзабаь ба воккха вале а зIамига вале а сага сакхетам мамогга дукхагIа обществана пайда бара тIехьабаккха, хьадеш дар безамца, хьашт долаш дергдолаш.

Кхалсаг — йоккха нравственни таро йола саг я. Дезалера гIулакх а цо вIаштIехьдаьккхача тайпара нийслу. ТIаккхувш дола ноахал нийса хьалкхедара масал телар а кхалсаг я. Шиӣ наьнагара бIаргадайна эздел, гIулакх дIаIомаду йиIиго а. Лоацца аьлча, таханарча кхалсагага хьежжа хургья кхоачара кхалсаг а.

Женсовето къестаеш йолча проблемаех эггара хьаькъале а эзделагIа а хила езар я къонача мехкарашта кхетам луча дакъа лоацалга. Школай педагогически коллективаи женсоветаша школа е ПТУ йолча районерча Совето, районни поликлиника лорий кхалнаьха совето вIашагI а кхийтта беза кхувш йоагIача йиIигашта кхетам балара болх.

ЙиIигашта лаьрхIа кийчъяьча сайрене хIара йиIиго дакъа лоацаргдолаш гIулакх де деза, царца кхетам балара хьакъехьа къамаьл дайта деза хьаькъал долча городерча, районерча, юртарча наха лоархIаш болча боккхийча исташка. Кхувш боагIача мехкарашца дагадувлара хаьдда йола формаши методаши хIанз а къоастаяьяц оаха. Бакъда, комсомолои женсоветашен вIаши дага а бувлаш болх бой укхаза дикка толамаш доахаргхиларах шеко-м яц. ВIаши гаргагIерташ хила деза кагирхой дегашка кхача ховш дола уж ши тайпа.

ХIара сага, хIара дезала вахаре кIезига яц обществас теркалъе езаш йола деликатни проблемаш. Уж саннадола наьха шоай гIулакхаш къоастаделга женсоветашка гIолла мара леладе мегаргдац. Цхьабакъда, цу тIехьа толам боккхалургбац кхалнаьха советаш хIаранега кхоачаш, хIаране хьашташ довзаш ца хуле.

Укх тIехьарча шерашка районе дукха болх бу вахаре керда обрядаш юкъейоалаяра, дукхагIдолча даькъе кагирхошца беш ба из болх. Кхетама балхах хьахиннар хIанзе а гуш да. ДIадахача шерашка тIабетталуш удабеш хинна мехкарий гаргарча наьха юхь яра цу акхача Iаьдалашта раьза а хиле, шоашта из маьрел ца деззашехьа Iеш хиннабале, укх тIеххьарча кхаь бетта, шоаш низагIа бигача Iе ца тугаш юхахьаяьннай 9 йоI. Цхьабакъда, уж мехкарий удабеш болча наха доаггIаш дола таIазар диц, мехкарий даьша «дов дезац тхона», яхаш, беш бола къахетам бахьан долаш. Амма из уйла а йохае тхоай ка яргья аьнна хет тхона.

Дукха ха йоаццаш дог гIоздоаккхаш дола цхьа хIама хилар районе. Наха йодаяьчара хьаяьккха йоI, зоахалола нах а бахийта йиийха а йиийха маьре йигар из хьалха езаш хиннача зIамигача саго. Дукха мехкарий багIа гIалгIашта юкъе раьза боацаше удабаьчара хьабаьха, цхьабараш боккхийча нахага маьре ихаб. Из хIанад аьлча, цкъа йодаьяле, «наьха саг» яхаш «довнах» кхераш дIайингац, хьалха из югаргйолаш хинначо а. Кагийча наьха шоай бехк ба из.

Вай лакхехьа вувцача зIамигача сага санна массане а денал даларе, гIулакх иштта хургдацар.

Iалаьмате хоза ши хIама да бIаьстии Дунен халкъашта юкъера кхалнаьха цIейи. Деррига а хила мадоаггIара да — дуккхача дикадарашка сатувс кхалнаха бIаьсти, хIаьта цар хозал сийрдайоах мартовски малхо.

Хьамсара кхалнах, шоана дага мел латтар кхоачаш хилда шун. Лаьттан тIа даим машар а хилба.

М. БОГАТЫРЕВА,
Назрановски районни кхалнаьха совета председатель.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТСКИ ДОГ-УЙЛА ХЬАКХОЛЛА

Х. БОКОВ,
Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель

Дукххача хIамаех тийша я вай экономически а социальни а прогресса темпаш. ХIаьта социалистически общественни отношеней боарам, цу даькъе къаман а къамашта юкъера а бувзамаш, гIулакхаш кIезига лоархIам болаш дац. Цигара хьадоагIаш да интернационалистски дог-уйла даим хьакхоллар лоархIаме декхар хилар. Вай кхача гIертар — доттагIала, вошала уйлаш йола, вIаши гIо-новкъостал де кийча вола саг хьалкхевар, моллагIча тайпара гойта а национализми шовинизми гойтарца вIалла машар ца хилар.

Тамашийна дале а, вай деношка нонагIо холуш я къаман сонтала, ший къам тIех лархIара элементаш. Нагахьа санна цу хIамашта духьала эффективни профилактика ца йой, цу вирусо цIенхаштта лазараш хьоаде тарлу. Ераш да цох дола массехк масал.

Нохч-ГIалгIайчен книжни тикашка массехк шу хьалха денача «Созвездие Ярлыги» яхача повеста гонахьа, вIалла дага а доацаш, чIоаггIа хабараш арадаьлар. Нагахьа санна вай долчча бесса дувце, цох цхьаккха шеко а йоацаш ала йиш яр: «Дош доацачох айяь гIар». Книжка тIа дувцар мара раьза йоацача кьонача кхалсага къона жаIу везаваларах. Лоацца аьлча, ер ма дий, аьнна, тIехдаьнна хIама дацар повеста тIа.

Из ишта дале а, творчески интеллигенце группа цIаьхха духьала яьлар цунна, кхы дукхагIа-кIезигагIа доацаш, автор бехкевир шовинистически гIулакхаш хьахьекхад, Кавказа къамашта цабезам юкъеболла гIерт, аьнна. Из бехке веш хиннар, гуш ма хиллара, цIенхаштта хIама дар. Из дош дийцар РСФСР йоазонхой Союзе. МалагIа харцахьа хIама даьдар-хьогI авторо? Цхьаккха а даьдацар. Хетаргахьа, шоайла вIаши безаш болча наха леладечох политически кхераме маIан дола гIулакх хийттараш «къаьстта» ший тайпара уйла еш хиннаб. Критикашта хетачогIа, сенах латтар из? Гучадаьлар, повеста турпал нохчий кхалсаг хинналга, цудухьа цун бокъо хиннаяц мараца эгIа а кхывола маIа саг везавала а. Цу тайпара хIама вIалла хила йиш яц! Из, цкъа-дале, да. ШозлагIа-дале, цунна везаннар балкарец хиларах, бусалба динга диллача, наьха сесаг езаяла йиш ца хиларал совгIа, цунна бIарахьажа, цун хозалах тамаш е йиш йолаш а хиннавац из. Юхмаччахьа даькkха дувцача цу къамаьлах укх тайпара вывод ю: повеста авторо шоайла доттагIал долаш дахаш долча халкъашта юкъе моастагIал долл.

Е цхьаькха истори. Цхьан центральни газето кепатехача статья тIа авторо хIаман бала кхоачаш а дог лазаш а дувцар марас хьаьшаца хIама дуача истола тIа сесага Iоха бокъо ца лу ширдаьнна Iаьдал цхьаццанахьа леладеш хиларах. Хеталу, цу тайпара замечани яр саг эгIазваха везаш хIама дац, аьнна, хIана аьлча цивилизованни наха аькха Iаьдал ма дий из, мадарра аьлча. Цхьабакъда, цхьаболча республикански журналисташа цунна духьала официальни протест йир, статьях «къаман сий доадара» лаьрхIа: дийцар эзделаца хиннадале а, «паччахьа инаралаша» санна яздаь да, аьлар.

Цхьа хIама дагадоацаш еш яц цу тайпара протесташ. Цхьабола нах гIерт къаман истори дашха, халкъий обычеш а оамалаш а цхьан хана хиннача бесса лорае бокъо алхха шоай мара яц ала. Шоай позицешца тарлуш мел доацар цхьанна бесса дIатIаэцац цар.

Отта а доагIаш, хаттар отт: къаман курал эшаш йий вайна? Ховш ма хиллара, Октябрь а балалехьа цунна жоп деннад Ленина: из эшаш я. ХIара халкъа я из. Ленина хьалхxе гуш ма хиллара, къам доацаделга, къамашта юкъе цабезам хулга е ший къам тIех хеталга дIадаькка а цхьанна къаман совленаш хила йиш йоаца, цхьанна тайпара саго саг воацаве йиш йоаца керда дуне хьахилар хьакхайкадаь Октябрьски революци котъяларца дикала керда чулоацам чубессаб цу курала.

Юххьанца денз цунна тIакхача гIерташ политически къовсам лоаттабаьб большевикаша-ленинцаша. Цу делерхIарах кхоачаш хургдоаца хIама хеташ хиннаб цхьаццабараш. Дерригa дIадаьлча, Сен-Симона, Оуэна, Фурьена дага ма даьлладий идеальни общество хьаелга. Цхьабакъда, царна дагадаьллар сигала гIалаш хьаяр санна хIама хиннад. ЦIаккха кхоачаш а дулургдоацаш! Октябрь бетта Iаьдал шоай бе деллача коммунистех а бехкаш доахаш хиннад, оаш де гIертар чакхдоаккхалургдолаш дац, яхаш. БIаьшерашка хьакхеллача къаьнача дунен бух хоарцабар?! А, тIехьашка ца боалаш дувцар скептикаша, из хила йиш йолаш хIама дац. Цу хана денз кховзткъе итт шу даьннад. Адамлен историна вIалла хIама доацар да из. ХIаьта а бIаьшеренашца нийсде йиш йолаш да, хIана аьлча вай мехка халкъашта цо таро еннай дешар-йоазув ца ховлга, къел, тIехьадусаш хилар дIадаккха, общественни прогресса дакхаленашка кхача.

Шеко яц, хIара саг ший къаман сий деш ва. ХIаьта из, кхетадеш махиллара, харцахьа а дац, нагахьа санна боарамал тIех лелхаш деце, нагахьа санна цох къамандар хьалхестаделга ца хуле. Цунна хаьдда доазув оттадара кхоачам ба историе массехк оагIув тIакIалтIара яьккхача, дIаяхача замалахьа вай халкъаш мишта, малагIча хьалашка даьхад хьежача.

Духхьал халкъаш мишта даьхад хьежача цхьаболчар сий хьалъайде гIерт къаьст-къаьста нах а боацаш. ХIаьта гIулакхa цу тайпара хьажа гIертар къам дукха дезалга, къаман патриотизм хилар да ала гIерт цхьабараш. ХIаьта мел чIоагIа бувц кхоанен нийса прогноз яр духьа, хьатIакхувш йоагIача тIехьенна нийса кхетам балар духьа, юххера а къаман ираза тIехьарча биззача къовсамхой гIулакхашта боаггIача бесса мах бар духьа дIадахачун нийса, классови позицешкара анализ ераш? Шоай къам ца деза, цун хьашташ теркал ца ду е вIалла къаман курал яхар а сий яхар а фуд ца хов нах ба ала гIерт царех Патриотизм духхьал цхьан оагIорахьара, наьха безам тIагIоргбоацача тайпара яшха гIертараш хIанз а нийслу.

Цхьаккха хIама къайла ца хьош хьожаргда вай кховзткъе итт шу хьалха воаш мишта хиннад. Сих а ца луш, воайх доккхал де а ца гIерташ воашка, вай вахарга кхычар бIаргашца санна хьажа гIортаргда вай. Хетаргахьа, из да вайна хIанз тоъаш доацар. Хьежача вайна гург а да, вай кхета а дергда пачхаьхьа Россе йистошка даьхача къамашкара хьал экономически тIехьа дисача хIанзарча мехкашкарча халкъийчул дукха вогIа хинналга. Россе малхбоале а къулбехьен а къаман йистошка баьхача дукхагIболча наьха дегIаахар феодализмага дIакхачанза хиннад. Вай даьдаьша а даьша а, каьхата кулг язде ца ховш, шаькъала Iувтташ пIелгаш IотIатеIадеш хиннад.

Долче, вайх хIаравар доккхал де йиш йолаш ва ший республика экономически, социальни, духовни ганзех. Къаьстта социальни даькъе а дуташ, дегIадаьхка цхьадола капиталистически мехкаш дукккхача лоархIамеча позицешка диллача тIехьадита хиларах доккхал де йиш йолаш да вай. Цхьабакъда, цунца цхьана вай цхьанна а тайпара бокъо яц кура-сонта довла, хIаьта историна хьалхашка дог-цIена а хила деза. Из да цхьаь хиннадаларе, хIанзарча эсала дегIадаьхкача мехкел дукха хьалха довла вайна могарг ца хилар кхетаде доагIа, яхалга. Кхета а даь, эрсий халкъа вежарашха баркал ала деза, яхалга. ХIаьта цо, Советски Iаьдал оттадаьчул тIехьагIа шийна дуккха хIамаш эшшаше, хьалха тоIадаь даьхка, тIехьадиса хинна халкъаш боккхача наькъа тIа дахара гIо даьд.

Советски Союза дерригача халкъашта бирса тохкам хилар Сийлахь-боккхача Даймехка тIемах. Даьхен къонгаша а мехкараша а, боккъонца болча цун патриоташа, цу даькъе нохчийн гIалгIайн викалаш а болаш, герз бе а делла, фашистски гIаьрахоех лорайир из. Вай историна драматически йолча цу хана йолчча бесса хьагучаяьлар советски халкъа оамал: из идейни чIоаггIа дог тийша хилар, бохаргбоаца цун лоIам, Даьхенна геттара мутIахьа хилар а из дукхаезаш хилар а.

Антиобщественни, антисоветски элементий юхь а йолчча бесса хьагучаяьлар. Социалистически общества машареча вахаре уж говза дIахьулалуш хиннаяле, мехка геттара хала ха тIаэттача шоаш малаш я хьахьекхар цар. Кхычахьа санна хилар Нохч-ГIалгIайчене а. Укхаза а шоай кортош хьалъайдир мохк бехкараша, Советски Iаьдала моастагIаша: вIашагIъехкар террористически группаш, диверсионни акташ йора, партийни советскин активисташ боабора. Ший халкъа букъа тIехьашкара хIамаш еттар. Мохк бехкачар бIехача зуламех нохчийн гIалгIайн шоаш баьхача моттигашкара цIенбаь Iобахийтара цхьа бахьан хилар.

Ма дарра аьлча, мохк бехкараш хиннаб, кIезига а боацаш. ХIаьта а дерригача халкъага диллача уж геттара кIезига хиннаб. ТIаккха иззал унзара бала тIа хIана кхоачабир дерригача халкъа?

Духхьал дIаргда вай: цу хана хиннача республика партийни, советски, административни органий кулгалхошта маганзар унахцIена низаш вIашагIтоха, мохк бехкарашта духьала нах гIовттабе, цаI шоллагIчо хьаллоацаш бIаьшеренашка денз хьадоагIаш хиннар дохаде, йовсарашта халкъо ше йоаггIаш йола нийса суд елга Iалашде.

Из бахьанце нохчаштен гIалгIаштен тIадиллар эггара халагIа а эггара чIоагIагIа сий доадеш а дола хIама — Даьхенна тийша болх бар. Къаман, адамий эггара дикагIйолча оамала — вай халкъа эзараш болча къонгий патриотизма, фронте тIом беш хиннарий санна, шоаш кхо ца беш тыле къахьийгарий а, Октябрьски революце, граждански тIем тIа дакъа лоацаш хиннача дукхачар а сий дожадир. ХIаьта цул чIоагIагIа Iаткъаш, цул халагIа долаш цхьаккха хIама хиланзар царна, валарал а вогIа дар из.

Из иштта дале а, дукхагIбола нохчийн гIалгIайн саготоно кIалбитанзар, дегашка дорхал чуйоссанзар царна. Цар кхетадора социалистически законаш толхадара Советски Iаьдал, вай парти бехке йоацалга, цхьаболча наха даьча зуламех хьахинна хIама из долга.

Сево кIалхардаьхар вай? Сево дIоахьдора сий доадаро шелдаь дегаш? Сталина личноста культ йолча хана яьча човнаша даь лазар сево кIаьддора? Духхьал Советски Iаьдала кIоаргача маIано, цун йоккхача гуманизмо, гонахьа дика нах хиларо, цар новкъостал даро а хьаллацаро а.

Iобахьийтача хана, шоаш санна болча советски наха юкъе баьхар нохчийн гIалгIайн. Дикача доттагIаша а вежараша а санна цхьана къахьегар, фронтана шоай низ дIакхоачаш дола новкъостал дора. Халкъаша-вежараша даь новкъостал, цар яь йоакхо юкъарчал доацаш хоаенна йола бIарчча ноахал хьалкхийнай. Эггара боккхагIа мах бар, эггара дезагIа дар — советски халкъий доттагIал дагахьа латта ноахал.

Из доттагIал — ленински партена карагIдаьнна керттера хIама. Цунца белгалбаьннаб СССР халкъий исторе дерригача оагIоний керттера чулоацам. ХIаьта уж оагIонаш, цхьайолча хана сел трагични уж хиннаяле а, шоаш хиннача тайпара дIакхоачае еза вай берашка а цар берашка а, боккъонца хиннар хоз ца деши Iаьрж ца деши.

Боккъалдар аьлча, бе-бе хIамаш хиннад вай историе, къахьадар а кIезига хиннадац цунна юкъе. Цхьабакъда, чакхдаллалца нийсхо а вай ювце, бакъдар а вай дувце мукIарал динза даргдац: личноста культ йолча шерашка дуккха унзара трагедеш ла йийзача эрсий халкъо массаза, массе хана дешашца а доацаш, гIулакхашца йоакхо веьй Юкъерча Азе, Къулбаседа Кавказе даьхача халкъий. Дезала юкъе воккхагIволча вошас зIамагIбарий еча йоакхонца мара нийсъе йиш йоаца йоакхо.

Кхетадеш да, цIенача дег тIара даьр, массаза яхар санна, баркал ала дезаш хилац. Цхьабакъда, дика даьчунна во дарал вогIа а ийрчагIа а фу хила йиш я? Хьадувла, воай согражданаша леладеча цхьадолча гIулакхашка хьажа а хьежа, воашка хоаттаргда вай: цу тайпара хIама вIалла хила а хIана хул?

Цхьа масал мара доаладергдац аз. Укх тIеххьарча кхаь шера мехка кхыча районашкара 62 хьехархои 250 медицински болхлои венав Нохч-ГIалгIайчене. Республикана чIоаггIа эшаш бола специалисташ ба уж. Хьабаьхкарех, болх бита а бита, цу юкъа республикера дIавахав 49 хьехархои ахаш медболхлойи. ХIана? Цун керттера бахьан да къона специалисташ безаме а йоакхо еш а тIа ца эцар, царна духьала кхыметтел националистически гIулакхаш леладар.

Кхетадеш ма дий, цу тайпарча фактай оаха цIенхаштта а принципиальни а мах хоадабелга. ХIаьта а цу тайпарча масалаша дуккхача хIамай уйла яйт. Парте массаза а йоакхо яьй къаман республикаш массе а оагIорахьа социально-экономически духовни дегIакхувлара. Цунца цхьана къовсам лоаттабаьб моллагIа тайпа а шовинизми национализми гучаяларца, моллагIа националистически чоалдаларца. Уж лард а хинна лелае еза принципаш йиццийча, наха интернациональни кхетам балара болх тесса битача дийндала тарлу националистически элементаша леладу гIулакхаш. Цу хьакъехьа вай массане а кхетадалла хIама хилар 1986 шу чакхдоаллаш Алма-Ате.

Уж санна дола хIамаш вай дегIаахара юкъарча закономерноста лорвагIдаларца нийслу. Дукххачар цIаьхха санна из дош доашх: бахьанаш-м дIаяхача къизача замах доахк — къам дегабуамен дог ийшан хиларца. Ма дарра иштта долий-те из? Сона хетаргахь, цига бац цун овла. Вай, хетаргахьа, воаш Iехаду е воай са теду, дукхача националистически оамалий бахьанаш духхьал дIаяхача замах юхедисарашцара лехаш хилча. Укхаза, эггара хьалха, вочуң овла тIехьа тIакхувш йолча тIехьенна кхетам луча долча кхоачамбоацарех боалл мотт сона.

Вай каст-каста оал: кхетам лулга дезалгара дIадолалу. Нийса да. Иштта нийса да-кх, къонача сага чIоаггIа йола мировоззренчески позицеш деша вагIача шерашка хьахулга а. Хьаелларгья вай вузовски программаш, историехи обществоведенехи дола учебникаш, хьожаргда вай Советски пачхьалкхен хьалашка историе а къамашта юкъерчен къаманин гIулакхий проблемай а хьакъехьа студенто хьаэца знанеш кIийле мел чIоагIа йолаш, чулоацам мел кIоарга болаш я. Баламаш-м хьалъоза мара дезац: из тема йоацар санна я лекцешка а семинарашка а. Цу лоархIамеча дешаех дувц цхьаккха а бос боацача, казенни меттаца. ТIаккха института, къаьстта техническичун выпускник из йистеяьккха аравоал къамий отношеней хьакъехьа геттара эсала, формальни знанеш йолаш. Иштта хул-кх вай мехка Советски заман историе хьакъехьа а.

Цунца цхьана — из кхоачамболлаш дика ховш а да — вай дахаш дола дуне тайп-тайпара информацеехи дезинформацеехи хьалдикъа долга. Тайп-тайпарча «оазаша» хIара ди массаза дала Юкъерча Азе, Кавказа халкъий меттала хьакхайкаду доккхача эрсий къамо тоIадаь доахк СССР-ера кагий халкъаш, яхаш. КорабоагIа цу дешай хьакъехьа къамах доккхал делга къаман сонтали ший дар мара ца лоархIалгеи хьалсувсадеш, къаман истори классови хьисапе кхетаделга тIа ца эцаш бола моттигера «хIама ховраши», «авторитеташи». Юххера а, республика цIи еннача къамах вола саг, воалаш-воалаш шийна привилеги йола хьал хилийта гIерт: «са» республика я, цунга хьежжа кулгалду пост кара хила а са дукхагIа бокъо я. Иштта кадраш нийсъелга ца дезар — дIаваха а мегаргва. Бокъонца долашдар, «ца дезаш» бараш дукхагIча даькъе претензеш йолаш бац, халкъий цаI болча дезале хIаравар, къаманга дилла хIама доацаш, цхьатарра бокъо йолаш ва берригача мехка моллагIча посте хила.

Нийса оалаш да: мерзача харцчул къахьа дале а, бакъдар тол. Цхьацца кхоачамбоацараш хила тарлу моллагIча гIулакха тIа а, кхыметтел, кхетам балара процессе а. Из сел унзара а дац. ЛоархIаме да уж дIахьуладе, кIоаргде ца а гIерташ, наьха сакхетам, уйланигат тоадара йола чоалхане говзал кара а ерзаяь, уж тоадара эшар лаха хьожалга. Царна тIаваха веза, хьаькъалерча уйланца, интернациональни кхетам лулга хиланза даргдоацаш а лоархIаме а да, яхача хестадеш дувца кIордадаьча даьссача къамаьлаца а штампаца а ца водаш.

Национализм хьалкхоабаш йола нана а Iу а я — дин фанатизм. Россе Малхбоален йистошка даьхача халкъий ший тайпара ши белгало хиннай. Цкъа-дале, уж бокъонца бола ахархой ба. ШозлагI-дале, керттерча даькъе ислам хьаийца, вешта аьлча бусалба ди бола нах ба. ДIадахача кховзткъе итт шера овланга денз хийцад мехка цу районий экономически социальнини сурт. ХIанз уж я йIаьхий Iилман потенциал а маIанга диллача социалистически а формага диллача культура къаман йола индустриальни тIехдегIаяьхка республикаш а областаш а. ХIаьта а городерча вахара башха тIакхувш бац, юрта лаьттан тIа болх беш баха дIаIема лоамара нах. Iалаьмате хала къаст уж дин предрассудкех. ХIанз а каст-каста хаза тарлу укх тайпара къамаьл: «Ахьмад, хьо даьлах тешац ма йоахий? Фу яхалга да из? Нохчо (гIалгIа) веций хьо?» Къамах хьаваьнна хилча из ди лелабеш хила веза, яхалга, да цун маIан.

Цкъаза иштта нийс а лу. Къулбаседа Кавказе баха дуккха нах дино чIоаггIа дIалийцаб, къаьстта юрташка бахараш. Нохч-ГIалгIай АССР-е хIанз а кIезига дац шариIата IаьдалагIа саг йоалаелга. Бусалба дина IаьдалагIа хул байнараш дIабохкалга, сага вахаре хинна дика хIамаш белгалдоахалга. Дикка саготдайташ да, дин догмаш дIайоаржаяр духьа уж берашта качйохка гIерташ дина керте латтараша айдаь хьинар. Масала, г. Грознерча цхьан школе баьча тохкамо хьахьекхад: цига деша дагIарех 40 процент дола бераш даьлах тешалга, хIана аьлча цо деш зе доацандаь, кхыметтел пайдане доландаь. Ала деза, дин фанатикаша берий сакхетам шоашкахьа баккха гIерташ чарахьал леладелга. Нохч-ГIалгIайчен цхьан йоккхача юрта болх беш хиннай берий мурдий тоаба, ха яха дин фанатик керте а волаш. Цунна юкъебоалабаь хиннаб дуккха а дешархой. ХIаьта а школа директора е хьехархоша, из гIулакх шоашта ховшше, теркалдаьдац.

Белгалдаккха доагIаш да, моттигерча къамах болча хьехархошта юкъе а динах мукъабаланза бола нах кIезига ца хилар. Дагалоацама Ди долча хана орджоникидзевски юкъерча школа дешархой. Даьхе бахьан Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа байнарий сий дещ вежарий каша тIа зизащ дахка белча, хIанз ший декхарех мукъавалийтача школа директора А. Парова, дина карабахача цхьаболча наха дувцарагIа гIалгIайн нохчийн къамах болча дешархошта могадинзар вежарий каша тIа баха, хIана аьлча уж «кераста кашамаш» доландаь. Ма дарра акха хIама да: эггара дезагIа долча хIаман тешам бенна бераш кхетаделга, царна юкъе знанеш йоаржаелга, сийлахь-доккхача коммунистически идеяшта уж тешаме хургболаш кхетам бала безар ше дина караваха хиннав.

Советски пачхьалкхено законодательно лораду гражданий шоай хьаштдола ди лелабе йиш хилар. Бакъда, из дац культа гIулакх дерашта законах доаца хIамаш леладе бокъо лу яхалга. ХIаьта цу тайпара гIулакхаш шерра дIадаьржаи цхьайолча хана йоагIаш йолча органаша юха ца тохаш моттигаш я. Тха республике болаш ба шоаех моллаш ба яхаш лелараш, шоаш шоашта енна из «цIи» кIал а увттаеш, дина гаьна дола гIулакхаш леладераш — динах тешарашкара хIама яккхар духьа. ХIанз а дукха я вайцига законах йоаца дина объединенеш. Уж вIашагIтехараш моллагIа даь а, кIалхара бовла гIерт Советски Iаьдала органашка царна регистраци яра, хIаьта ховш ма дий Iаьдало динах тешарий бокъонаш Iоа ца теIаеш, уж бокъонаш хьаллоацилга. Советски законагIа доацаш маьждигаш хьаделла гIерташ моттигаш нийсъеннай. Дина керте латтараш дезала-бытовой отношенешта лостам тела гIерт. Саг дIаволлача дерригa доал шоай кара эца, динеи патриархально-родовойи оамалаш йоаржае гIерт.

ХIаьта дукхагIча даькъе моттигерча Iаьдало ший дош алац, цхьаккха хIама а диц. Цул совгIа, шоаш дина керте латтарашта, Iаьдала викалаша гIо деш моттигаш нийслу, цар нийса доаца гIулакхаш леладешше. Иштта, масала, ГIойтIа Авади яха ди кхайкабер, ший оагIув хьаллоацаращца, 97 шу даьнна воккха саг лакхарчагойтински кашамашка дIа ца воллийта гIийртав, духхьал из кхыча тоабах хиларах. ТIаккха фу дир цу тайпара хьалэттача Iаьдала викало-юрта Совета председатела Цобаева? Принцип йоаца саг ше волга хьагойтар: из раьза хилар тоабана керте латтаращца кхыча тоабах бола нах юртара арабахара.

Опыто хьагойт интернационалистски, патриотически, атеистически уйлаш а нигат а шешегIа хьа ца хулаш хилар, наьха вахара социально-политически экономически хьалаш хувцадалара тIеххьа, автоматически хьа ца хулга. Уж хьахул тIехьайнсача уйлашцеи дегах летача ширача оамалашцеи, керда возрени, халкъашта юкъерча гIулакхий лакха культура, социалистически оамалаши традицеши хилара тIехьа хадданза къовсам лоаттабеш хилча.

Дукха къамаш дахача вай мехка общественни вахара интернационализаци яро интернационалистски сакхетам лакхбаларга, халкъий къаман курал чIоагIъяларга, къаман ший гIулакх бокъонца довзарга вуг. Шаккха а процесс диалектически шоайла бувзам болаш я, хIана аьлча, ма ярра йола интернационализм марксисташа-ленинцаша массаза къаман уйлашца къоастаяь лелаяьяц. Цхьабакъда, социалистически сакхетама элемент хиларах тарра, къаман самосознани кIоаргъялар шийна чухь белгалара вIашдухьленаш йолаш я. Общественно-исторически процессе ший къамо е халкъо лоаца моттиг йовва гIерталга, социалистически общества дегIайоалаеча кхыча халкъаша-вежараша санна цо юкъе хьош долча даькъах доккхал делга — уж духхьал естественни хинна ца Iеш прогрессивни а явленеш я. Бакъда, факташа дувц, довзаш долча хьалашка ишттал естественни дог-уйла хилар националистически доккхал дарга, сонталга, ший къам тIех хетарга кхоачаде тарлулга. ЛоархIаме да къаман дар а интернациональни дар а вIаши тарде гIертар, вай дерригача вахара оагIонашка социалистически прогресс хоалургйола хьалаш вIаштIехьдоахалга.

Кердача вахаро, общественни отношенеш хувцаргйолча хьинареча къахьегамо, халкъашта юкъера гIулакхаш чIоагIдаро таро лу нийслуш йола уж е кхыдола халкъаш кхычарех хийрадоахача а ширъяьнна оамалаши гIулакхаши лорае йиш хулийтача а дина фанатизмои национализмои хьалъяь духьаленаш йохае. Цудухьа цхьабарашта хета тарлу патриархальни хано беча Iоткъамах йола уйлаш тIехъяьха я, аьнна? Ма дарра аьлча, дукххенешта хетачогIа, цешар дийша вай ханара лоамаро дина-родовой уйлаша каравига йиш яц. Пачхаьхьа Россе хиннача йистошка Советски Iаьдал эттача шерашка духхьал социальни куцсибат овлангара денз хувцаденна мича Iийнад. Хувцаваннав саг ше а.

ХIаа, из да а да вайна карагIдаьнна лоархIамегIдар. ХIаьта хаттар отт: академически кабинеташка хьахулаш дац-теш ширъяьнна догмаши предрассудкаши ца йовш дукха яхаш хиларах дола хетараш. Данне а дац. Куклий хана денз хьахинна уж предрассудкаш хIанз а тIехь йолаш я цхьаболча вай дезалашка. Цар кхетам чура уж «араяха» селатта а дац. Цу гIулакхa геттара чIоагIа духьале еш ба а шоай вахара маьхаленаш. декхарах а тешамах а, дош духьала ца хьош даьдай а даьдаьдай а традицеша яхар кхоачашдарах бола шоай кхетам кердача ноахалашта качболла гIерта консервативни уйлаш йола элементаш. Iалама а общественни а явленеех йола эггара кердагIа хIанзара знанеш караерзаяь цхьавола зIамсаг царна духьалъотта, ший кхоачарагIча а хийрагIа болча а гаргарча наьха дуккхача ноахалаша корта бетташ хинна хIама харцде ца лоархIавеш дукхагIча хана сел чIоагIа хул массазарча цун вахара чуеннача оамалий низ. Белакъажа а тарлу, дага доаццача тайпара из боадои сердалои, хIамах ца кхетари образовании йолаш хилари вIаши нийсдалар знйча. Бакъда, цу долаш долчох дош ца хета йиш яц. Теркал а ца деш из дита йиш яц, хIаьта цхьанна декретащца, соцамашца из дIадоаккха а лургдац.

Шеко а йоацаш, геттара доккха гIалат хургда вай а моллагIча кхыча а халкъа хьалха дIадахар дизза дIа а даькkха, дицдалийта деза, яхаш, хеташ хилар. ХIаьта хозача деша оалаш а дац из: вайцига а кIезига хиннабац цу тайпара бола ультрареволюционни дерригa дохаде гIертараш, Iалаьмате доккха зе даьд цар социализмана, наха интернациональни кхетам балара гIулакха. А, хиннар-м геттара доккха сий а деш лораде деза. МаIан сенах латт аьлча, из латт хиннар цхьа моллагIа гаьннардар, абстрактнидар доацилгах. Из да вай дай вахар. ХIаьта из довза а деза. Ший халкъа истори довзаш ца хилча нийса мах бе йиш яц цун тахаиенна. Традицеех а доагIаш да из. Бакъдар къалхьоргдац, аьнна, хетт сона айса оале: бIаьшерений кIоарггаленера хьайоагIача а вай вахаре чIоагIа чуеннача а байнараш дагалоаттабара, боккхагIбарий сий дара, традицех, хIаьта тIеххьара а, хадаргбоацача гаргалон бувзамех доагIа а доагIаш хьага мегаргда кхыдола халкъаш. Кавказцаш массайолча хана белгалбоалаш хиннаб хьаша-да дег тIара тIаэцарца.

Иштта яхаш а къа ца луш а я цхьан ноахалгара шоллагIчунга йоалаш дукха традицеш. Цунца цхьана наьха сакхетамера дIаяланза я вай историе цхьайолча этапех а халкъа хьахиннача традицейи обычейи чулоацама маIанах а йола кегаенна уйлаш. ХIамах атта тешача наьха хьаькъала тIагIертта уж качйохка гIерташ ба ди кхайкабераш санна, «творчески лехам» ба, яхаш, бахьан а увттадеш, чулоацамга диллача националистически йола шоай идейкаш чакхъяха герташ бола цхьабола историкаш а. Цкъарчоа, дIауйла йича, цхьаккха во хIама дац халкъа традицеш «къаман» ранга тIа а йоахаш, уж лорае, яхаш, нах тIахьехар. Цхьабакъда, тIехьа фу доагIа-теш цу тайпара дош кIалтIадоаккхаш хилара? Цу традицей чулоацама кIийлен тIа хьагучадоал революци хилалехьа нохчийн гIалгIайн классови хьисапе бекъабенна хиннабац, яхаш, дувцар харц долга, кхыдола къамаш санна бIаьхийбараштеи къебараштеи бекъабенна хиннабац уж, хIаьта берригаш хIана бац, аьнна. революционераш а хиннаб контрреволюционерашца — кхыча къамий викалашца — цхьана къовсам а лоаттабаьб цар.

Ший аргIагIа тIагIертта дин обрядаш къаман традицеш я ала гIерт духовенство, къаман (хIанз вай дувцача юкъа нохчийн гIалгIайн) самобытность ислама дIадехараша кхоачашдарах латт, яхаш, кIаьд ца луш хьалха а доахаш. Наьха сакхетама чуюжийн цу тайпара проповедаш? Чуюж. Цох я, масала, вай республика профтехобразоване системе деша багIача дешархой зIамига доацача даькъо къаман традицеш санна дин цIейши обрядаши хьатIаэцаш хилар социологически тохкамаша бакъдаь йола факт. Цхьаболча кагирхой — хIаьта кагирхой боацаш а — сакхетаме боаца кегар хьахул Цкъазза вай хьалха дIадахачун а къаьст-къаьстача исторически личностий вахара а эггара лоархIамегIйолча юкъошта мах беча хана бехктокхамзлен тувладалийттараш нийсдалийтар бахьан долаш. Историен яьссаленех, книжкай Iаламаьте дуккха хаттар дола знакаши дуккха тIадамаши латтача оагIонех хоза а хеташ, пайда ийбу исторически хIамах ца кхеташ болчар санна, гучачхьарча политически авантюристаша а. ХIама ховш хилара даькъера интеллектуальни оамалаш санна, бе-бе я цар приемаш, бакъда, лерхIар-м цаI да: дIаяхача а хIанзарча а заманна политически мах нийса баь хиларах цатешама е кхы вIалла хIама ца хилча, шеквалара а лард йоллар. Эшаш дий, ард вай, хьалхагIа лоамарочун массазара наькъахо къел хинналга бакъде гIертар. Тоъаш хилацар сискал, каст-каста кхыметтел дахча а хилацар ший тишъенна фусам йIоахъе. Бакъда, ха-м ший аргIагIа дIайода: вахарца къасташ ба бухбоаццача къела а мискала а халонаш лайнараш. Вай дувцачунга хьежжа мара шоай даьдай а даь-даьдай а вахарах хIама хац хIанзарча кагирхошта. ХIаьта уж дувцараш — багахбувцама а йоазон а хьисапе дар, аьнна, къеста ца деш — бакъдар долчча бесса хьагойташ хила деза, хIана аьлча къонача ноахалено, къаьстта бераша, боккхагIбарашкара хьаэц исторически бакъдолчун духхьашхара урокаш. ХIаьта массавар а вий-теш из бокъонца кхеталеш?

Сай лоIамца а доацаш, дагаух сона се теш хинна цхьа хIама. Лакха боацача гувна тIа дIа а этта, дешархой ординг безаме дIахьежар берда йисте гIолла кхерий дадача лоаман хин йистера дIаболалуча а ши букъ багIача инкала тара лестача а лоалахарча лоамага. Цу шин букъа тIа гуш яр шоайла дов леладаьча тайпаша шоай даьра моастагIа фу деш ва хьежар духьа моцагIа-моцагIа хьалъяь, хIанз хаьрца гIишлош. Цкъа сона вовзаш волча цхьан саго аьлар ший тайпанцара 35 саг пхьена вийнав, аьнна. Долче, цIий Iоухийташ довнаш даь хиларах бола уж къора-меттаза тешаш бIаргагуш, мотт дIакарчац са, цхьан къаман бале а, цу наха юкъе цхьанна хIамо баьдъерза ца ю цхьоагIо хиннай, яхаш, дувца.

Из иштта дале а, хьехархочо (из юртарча школе истори хьехаш вар) цу хаьрцача гIишлошка пIелг дIа а хьокхаш, дог айденна волаш дувцар:

— ДIахьажал, бераш, шоана хьалхашка ухкача цу кхерашца я вай даьй истори. Духхьалъоттаел шоашта уж гаьнара ханаш. ХIанз уж кхерий дадача лаьттад, гобаьккха кхерех яь карташ а йолаш, доккхий а паргIата а цIенош. ХIаьта царел а лакхагIа хиннай укхаза лаьтта гIалаш. Цу цIен да хIара дийнахьа царна хьалтIа а вувлаш, лоаман босенашка дажаш доахкача ший Iулашка а ше волча беза хьаьший ухача оагIорахьа а дIахьийжав. ТIаккха цIенда IокIалвийнав, ший къонгашта халла мара къовла ца могача дин тIа а хайя, аьрзи санна сиха, ший ялатий кхаш долча ихав.

Цо кхы дукха а гIозвалар кIезиг ца луш а, Дюма Александра романий романтически оагIонех дош ала воаллаш санна, доккхий къамаьлаш дийцар. Цу дешаша дог айдаь бола дешархой дIа-хьа баьлча, аз хьаттар цу хьехархочунга:

— Хье-мукъагIа кхетийте хьо, Iайха дийцар даьй истори а доацаш, кхоачаш ца хинна фаьлг болга?

Цхьан юкъа раьза воацаш хьайзар из, тIаккха корзагIваьлар, хIаьта эгIазвахар тIерадаьлча, ше дари дир:

— ХетачогIа, кIеззига совдар а дийцар, хилча бакъахьа долчун сурта дар аз диллар. Цхьабакъда, кхы во хIама а мичад аз даьр. Мел дукха хезад вайна вай даьй даькъазча вахарах, акхача оамалехи гIулакхехи, дIадахар чакх ца доала а унзара а гIа из долаш санна. Фу дарте бераш мукъне цу хабарех лорадича? Боккхий хилча, дерригa а шоаш кхетадергда цар...

Ма каст-кастта хоз вайна «боккхий хилча шоаш кхетаргба уж» яха дешаш. Цхьабакъда, уж боккхий хургба, дешара шерашка хеза информаци шоай кертацка а йолаш. ТIаккха тамаш е езаш хIама дий, бокъонца ондабаьнна боаца цхьабола къона «бакъдар лехараш» цхьаккха боарам боацаш дIадахар хьалхестадеш а къам ший лоIаме хилари къаман оамалаши IотеIаю, аьнна, духхьал шоашта хетарах чIоаггIа эгIазъухаш а хилар. Лаьтта Iокхесса ялата буртиг хьалтIа ца боалаш Iергбац. ХьалтIадаьнна зIирг а цу ялата зIирг хургда.

Вайх цхьаккха а вац къамах йола уйла дег чу йоацаш. Из еза уйла цигара дIаяккха яхаш а саг вац. ХIара халкъ ший мотт, ший истори долаш да, ше хьадаьнна моттиг йовза гIерт из. Из де гIерталга хила ма доаггIара да, вай коммунистически идеалашта духьале еш а дац. Цхьабакъда, корта болаш лархIа йиш яц доккхал шийна а ше а ваха гIерталга, са дар мо дика къам кхы дац яхалга, цох цаI мара йоаца маьхале елга.

Советски патриотизм, вай мехкарча наьха къаман дог-уйла чIоаггIа белгалъялар из хиларах тарра, са дар мо дика кхы къам дац яхарца вIашкайоагIаш яц. Из интернационализмах дIакъоастае йиш яц, из хьалйизай бокъонца болча идейно-политически чулоацамца, из хийраяргьяц коммунистически дог-уйла хиларца, классови позицеш чIоагIа хиларца. Иштта, духхьал иштта кхетаю коммунисташа патриотизм.

Сона хетачогIа, масса хана а доллачох а духхьал бакъдар дувцалга, е иштта, е вешта идеологически балхаца, советски саг хьалхеварца бувзам болча сага нравственни закон а хинна дIаотта деза. Кхы хьал а ца айдеш, ала йиш я: обществе хулача революционни хувцамий дIаяржаш йоагIа процесс наьха дегашкеи синошкеи гIолла чакхйоал, аьнна. ХIаьта цу дегашка йода ниI хьаеллара эггара нийсагIдола дIоагIа — Бакъдар да. Наха юкъерча гIулакхашка дола Бакъдар. ДIадахар дувцача дола Бакъдар. Тахан хулаш латтачун мах беча дола Бакъдар. Нагахьа санна дерригa ховш а ший хьаькъалца из кхетадеш а саг хуле, ший гIулакха, перестройка кхелий хьакъехьа ший бола граждански бехкатокхам кхета а беш, болх бергба цо.

(«Коммунист» яха журнал, 1988 ш, № 3).